

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ІСТОРИЧНА ЛІТЕРАТУРА ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
XIX-XX СТ.**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 13-431 групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійної програми
«014 Середня освіта (Історія)»
Лелеко Олександра Олегівна
Керівник к.і.н., доцент Батенко Г. В.
Рецензент к.і.н., доцент Форостян А. Ф.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ.....	6
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	13
2.1. Становлення та розвиток наукової літератури.....	13
2.2. Становлення та розвиток художньої літератури.....	18
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ЛІТЕРАТУРА: ПОЛІТИЧНІ ВПЛИВИ, ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	29
3.1. Розвиток історичної наукової літератури.....	29
3.2. Розвиток історичної художньої літератури.....	32
РОЗДІЛ 4. ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНИХ НАУКОВЦІВ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ.....	35
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	41

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Український національно-визвольний рух, який на початку ХХ століття вилився у національну революцію 1917-1921 років, не спинився після її поразки, а перетворився у справжнє збройне протистояння. З'явилося багате різноманіття організацій та молодіжних націоналістичних гуртків, більшість з таких об'єднувались у певні течії.

Українська національно-визвольна боротьба є одним з найважливіших періодів історії, що підводить до формування суспільної самобутності та незламності українського народу, який віками боровся за свою свободу та незалежність. Особливо яскраво це прослідковується завдяки національному відродженню кінця ХІХ-початку ХХ століття.

Досвід українського національного відродження кінця ХІХ - початку ХХ ст. мав велике значення. Він чітко відобразив те, що українська нація дійсно могла формуватися і розвиватися навіть за найскладніших умов, а отже, є життєздатною та надзвичайно стійкою спільнотою. Демократичність національного відродження стала міцним набутком українського руху і в ХХ столітті.

Одним з найголовніших проявів українського відродження стала національна історична література, що здійснила вплив не тільки на культурний розвиток української держави, але й на становлення та поступ її історії та суспільного життя. З моменту становлення незалежної України вона стала одним із визначальних аспектів побудови української самобутності.

Метою даної роботи є аналіз історичної літератури періоду національно-визвольного руху ХІХ - початку ХХ століття.

Для досягнення цієї мети у роботі **вирішується ряд наукових завдань:**

- висвітлити джерельну базу періоду національно - визвольного руху України ХІХ - початку ХХ століття;
- проаналізувати історичну літературу ХІХ - початку ХХ століття;
- навести приклади художньої та наукової літератури;
- відмітити видатні постаті літератури періоду національно - визвольного руху в Україні.

Об'єктом дослідження є період національно - визвольного руху України ХІХ - початку ХХ століття.

Предметом дослідження є історична літератури періоду національно-визвольного руху ХІХ - початку ХХ століття.

Методи дослідження: Обробка первинних фактичних джерельних, літературних, статистичних матеріалів із застосування порівнянь, дослідження історичних фактів; історико - теоретичний аналіз, узагальнення і систематизація отриманої інформації.

Хронологічні межі: визначаються періодом українського національно-визвольного руху, а саме ХІХ - ХХ століття.

Територіальні межі: територія України у межах відповідного періоду, а саме ХІХ-ХХ століття, що не завжди відповідає кордонам сучасної України.

Апробація роботи: за темою роботи відбулося оприлюднення результатів дослідження на ХVІ (ІІІ) Всеукраїнській конференції науковій конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Проблеми регіональної історії» 2019 року (стаття «Українська історична література в період національно-визвольного руху») та на ІV Всеукраїнській конференції науковій конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Проблеми регіональної

історії» 2020 року (стаття «Українська історична наукова література кінця XIX - початку XX століть»)

Структура дипломної роботи: робота складається зі змісту, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (48 позицій).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Дослідження історіографії і джерельної бази робіт на сьогодні є однією з пріоритетних тем в історії. Одним з перших у науці на необхідність дослідження джерельної бази та історіографії історичних робіт певного періоду, як складового матеріалу для з'ясування характеру перебігу історичних процесів, звернув увагу М. Ковальський. Він же вперше в українській науці визначив термін «джерельна база»: «Відомий український джерелознавець проф. М.П. Ковальський предмет історіографії джерелознавства визначив як історію вивчення історичних джерел» [9; с-47]. Ним же запропоновано також періодизацію історіографії джерелознавства, де початковим етапом потрібно вважати першу половину і середину ХІХ ст., коли формувалися витоки наукового джерелознавства, що знайшло своє відображення у перших наукових узагальнюючих роботах з історії України Д. Бантиша - Каменського, М. Маркевича, дослідженнях окремих проблем М. Максимовичем, М. Костомаровим, П. Кулішем, Я. Головацьким.

Дослідженню історії національно-визвольного руху, витоків його нескореності й довготривалості присвячено вже надзвичайну кількість літератури, створеної і в Україні, і в діаспорі [6; с-12]. Тому вже переходять від безпосереднього накопичення історичного знання до якісно нових поглядів і узагальнень, що можливо лише в рамках сучасних підходів до аналізу та інтерпретації існуючих джерел і пошуку нових історичних джерел.

Основною і вихідною точкою будь-якого наукового дослідження є його історіографія, як сукупність або цілісна система історичних джерел певного походження, різних його типів і різновидів, що в цілому характеризує подію та її учасників. Джерельні бази, що охоплюють різні історичні періоди, мають свою специфіку, адже, чим ближче до сучасності досліджувана епоха, тим насиченішою стає сукупність носіїв джерельної інформації про неї.

Нині у науці необхідно піднімати проблематику, дослідження якої має бути системним та комплексним, включати, без жодного винятку, всю джерельну базу українського національно-визвольного руху, увесь комплекс збережених історичних пам'яток: архівні документи відповідної тематики (які має наприклад, Херсонський державний архів), не зважаючи на їх місце створення або їх авторів, це можуть бути також спогади, щоденники, епістолярій учасників самого національно-визвольного руху, і тих, хто боровся з ними, світлини (повстанські чи оперативні фото радянських репресивно-каральних структур), публіцистичні та літературно-художні матеріали (що також є надзвичайно важливим у даному випадку), зокрема, романи, повісті, вірші, народні спогади і перекази («усну історію»), різноманітні творчі матеріали, навіть пам'ятки повстанської архітектури та інші меморіальні місця.

Найцікавіше, що роль історичних джерел для вивчення українського національно-визвольного руху, високо оцінюється дослідниками і тими, хто вивчає його проблематику, яка давно вже стала цікавою не лише вітчизняним дослідникам, а й зарубіжним.

На сучасному етапі вивчення такого джерельного комплексу з історії українських національно-визвольних змагань початку та середини ХХ ст. здійснюється у двох основних напрямках. Один з них розуміє під собою систематичне публікування текстів документів із фондів різних державних, громадських і приватних

архівів в Україні й за її кордонами, інших збірок колекцій (у вигляді книжкових або електронних публікацій).

На сьогоднішній день можна говорити про значну кількість друкованих видань та ресурсів інформації в Україні, а також у державах, суміжних з нею, а саме Білорусі та Росії. Одне з провідних місць за дослідженням подій того часу належить, без сумніву, великому археографічному проекту - «Літопис УПА». Цей документ являє собою видання окремих тематичних груп усього масиву документів і матеріалів українського національного руху в двох серіях.

Крім «Літопису УПА» в наявності маємо і серію документальних збірників Інституту історії України НАН України, що була виконана за хронологічним принципом. Вони підготовлені до друку провідними фахівцями Інституту під керівництвом Станіслава Кульчицького. Багато з цих архівних документів опублікована відомим істориком Володимиром Сергійчуком у збірниках, підготовлених ним упродовж 1996 - 2009 рр. Історик виступив і публікатором, і републікатором частини джерельної спадщини національно-визвольної боротьби. Останнім часом до таких видань зі значною традицією додалися нові, що підіймають інші пласти джерельної інформації.

У ряді традиційних писемних джерел вперше значну кількість усних свідчень про національно-визвольний рух оприлюднено у збірнику, що підготував історик Юрій Мицик. [5,с-120]

Також не можна не сказати, що неабияку роль відіграє й електронний сегмент джерельних публікацій, що здебільшого, підтримується спеціальним сайтом «Архів українського визвольного руху», де опубліковано велику кількість різних документів, які висвітлюють особливості та проблематику того періоду.

Інший шлях розповсюдження матеріалу про вміст наявних архівних джерел - створення та публікація довідників і реєстрів документів (зокрема, електронних), баз даних архівних документів, тобто розкриття їх складу і змісту для майбутнього дослідження конкретних джерел дослідниками, ознайомлення з ними широкою громадськістю. Саме такий метод є найкращим для висвітлення та аналізу теми, адже будь-який тематичний збір документів закономірно висвітлює авторську думку, спрямовується на тематику тієї чи іншої роботи і т. д. Зате інформаційно-пошуковий довідник, що має досить високу академічну спрямованість, дозволяє об'єктивно і всебічно оприлюднити повне коло джерел, навіть тематичного спрямування, але без тої селективності, що за визначенням є притаманною збірникові документів. Такі видання почали з'являтися з 1992 року.

Тому, зараз перед нами виникає проблема створення повноцінного спеціального довідника не лише про архівні фонди і документи, а також про всі інші тематичні матеріали, що відбивають історію українського національно-визвольного руху і зберігаються в архівах, громадських і приватних джерельних зібраннях різних держав.

Очевидно, що це має бути довідник із джерельних колекцій Росії, Польщі, Німеччини, США, Канади, Австралії та інших країн.

Для кращого усвідомлення значення вартості джерел з історії українського національно-визвольного руху початку та середини ХХ ст. варто мати на увазі кілька важливих моментів [10].

По-перше, практично всі відомі на сьогодні архівні фонди, за винятком кількох нещодавно оприлюднених «бідонних архівів» (як от «Озернянський архів», чи «Архів Запорозжця», що належали місцевій мережі Служби безпеки ОУН на Тернопільщині) є

продуктом тривалого історичного розвитку, мають власну складну долю, що відбилася на їх складі й змісті.

«Бідонні архіви» - це архіви, у які повстанці свого часу зберігали свої документи 70-80 - річної давнини, а саме: документи, звіти, бухгалтерія, фотографії, символіка, печатки, особисті речі та навіть ліки. Часто їх ще називають «капсулами пам'яті». Для цього обиралися саме молочні бідони, адже вони місткі, не пропускали вологи і їх можна було легко дістати. [36]

Інформація про їх знахідки стає все частішою. Вони є цілісними комплексами документів, сформованими самими повстанцями з метою збереження відповідної документації і мають непересічне значення як масові джерела визвольного руху, хоча не завжди їхня цілісність є гарантованою, оскільки порушуються і комплексність, й інформаційна вартісність зібрань.

«Архів Запорозжця» - документи на Бережанщині, що зберігалися у двох бідонах в околицях селищ Пліхів та Краснопуца і знайдені ще у 1991 році. Основна частина таких документів була розпорошена між приватними і громадськими зібраннями, а отже, остаточно втратила ознаки своєї цілісності, перестала бути в повному розумінні архівом/фондом.

Аналізуючи джерельну базу історії національно-визвольної боротьби, обов'язково слід враховувати деякі аспекти теорії комунікації, а саме - постійну залежність самої політичної системи суспільства від інформації, якою її підживлюють, і тої, що надходить ззовні.

Крім документів, що зберегли згадки про події років самого українського визвольного руху, постає досить широка історіографія проблеми української історичної літератури та її впливу на тогочасні реалії.

Історіографія даної теми є досить багатогранною, адже українська історична література займає одне з найважливіших місць в історичному процесі. Зокрема, про розвиток, становлення та особливості української історичної літератури писало чимало різних авторів.

Так, наприклад, миколаївський історик Бобіна Олег Валерійович написав історіографію історії України, в якій розділивши її по періодам, приділив неабияку увагу періоду національно-визвольного руху та культурним аспектам цього періоду. [4]

Український історик та політолог Бойко Олександр Дмитрович, дослідник суспільно-політичної історії України ХХ століття, у своїх працях зачіпає тему ролі української культури в суспільному житті та її впливу на історичний процес. [19]

Не залишився осторонь від згаданих вище проблем і український літературознавець та фольклорист Михайло Трофимович Яценко, який активно вивчав історію української літератури в ХІХ столітті. [21]

Не можна залишити поза увагою і монографію відомого українського історика-емігранта, вихованця і викладача Київського університету Олександра Оглоблина, де було простежено поступ національної історичної думки як в Україні, так і поза її межами.

У його праці показані основні історичні школи в галузі історії України 1920-х рр. (М. Грушевського, Д. Багалія, М. Слабченка, М. Василенка, М. Яворського), проаналізовано процес їх діяльності. [37]

Український літературознавець, Віталій Григорович Дончик, зосередився на вивченні української літературної думки ХХ століття та описі видатних постатей тих віків. [22]

Що ж до саме херсонських дослідників, то вони також багато уваги приділяли вивченню проблеми культурного поступу за

часів національно-визвольного руху та висвітленню основних проблем того періоду. Зокрема, уродженець Херсона, літературознавець Голобородько Ярослав Юрійович, у праці «Письменники і Херсон» писав про біографії та творчий шлях поетів та письменників Херсонщини, які творили в період національно-визвольного руху [13]; Дмитро Чижевський, який описує історію становлення української літератури; Шаповал Юрій, який у праці «Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії» серед багатьох проблем, зачіпає культурні аспекти української історії в період національно-визвольного руху тощо. [42]

Отже, можна говорити, що на період кінця ХІХ-ХХ віків, українська історіографія стає методологічно упорядкованим процесом.

«Це було обумовлено піднесенням українського національно-визвольного руху, усвідомлення українством себе суб'єктом політики, формуванням державницької суспільної традиції, піднесенням національної самосвідомості, засвоєнням європейських наукових надбань, відділенням української науки від російської, успіхами народницького напрямку, створенням мережі наукових осередків, створенням синтетичних праць виробленням концепції українського історичного процесу, появою наукових шкіл, увагою до методологічних та історіографічних проблем, успіхами у формуванні спеціальних історичних дисциплін - в першу чергу історіографії як свідoctва самовизначення, саморефлексії та завершення її професіоналізації та інституалізації історичної науки як соціального феномена.» [17; с-74]

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ

2.1. Розвиток історичної наукової літератури

З самого початку 30-х років ХІХ ст. головним і центровим містом національного життя та національного руху стає Львів. Саме з нього і бере свій початок виникнення просвітницького та літературного угруповання «Руська трійця», назва якого пішла через те, що його засновниками стали троє студентів, які були друзями та навчалися у Львівському університеті. До того ж, всі вони були вихованцями греко-католицької духовної семінарії: М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький. Першочергово всі вони виступали на захист української мови та за її поширення і внесення в маси.

Перебуваючи під значним впливом ідейних віянь романтизму, національно-визвольних змагань, історичних творів українського історика та археографа Дмитра Миколайовича Бантиш - Каменського, етнографа Михайла Олександровича Максимовича та літератора Івана Петровича Котляревського, члени «Руської трійці» своєю головною метою вважали збільшення значущості та статусу української мови, поширенні сфер її впливу, залученні її до вжитку, а також прагненні «підняти дух народний, просвітити народ», максимально сприяти пробудженню його національної свідомості.

Задля втілення своїх ідей, члени гуртка почали свою діяльність з вивчення історії власного народу, його життя та традицій.

Наслідком цього явища стали не тільки численні матеріали з історії народу, його бачення та орієнтирів, а й реальне знання його становища.

«Руська трійця» збирала, записувала та аналізувала матеріал. На тлі цього всього члени стали випускати власні збірники.

Першим з них став рукописний збірник власних перекладів та поезій, що мав символічну назву «Син Русі» у 1833 році, в якому вже досить чітко пролунали заклики до пробудження національної свідомості та єднання. Потім «Руська трійця» стала готувати до випуску збірник «Зоря» у 1834 році, який складався з народних пісень, оригінальних творів гуртківців, різноманітних історичних та публіцистичних матеріалів. Головними мотивами її стали уславлення боротьби національно-визвольного руху, заклики до єднання, засудження іноземного гніту тощо.

Проте не всі підтримували діяльність гуртка, а потім і зовсім наказали її припинити. Для молодих авторів «Зорі», яку заборонили, розпочався не зовсім сприятливий період. Проте навіть у таких умовах члени «Руської трійці» не припинили своєї надзвичайно активної діяльності. «Трійчани» всіляко підтримували повернення рідної мови у побут та життя національної інтелігенції, постійно виступали проти латинізації письменства. 1836 року М. Шашкевич навіть випустив підручник для молодших школярів – «Читанку», написаний живою розмовною українською мовою.

Згодом, у кінці 1836 року у Будапешті вийшла друком «Русалка Дністрова». І незважаючи на те, що ідеї визвольного руху прозвучали в ній у меншій мірі, ніж у «Зорі», дуже мала кількість потрапила в руки читачів, а інша частина була конфіскована. Це був новаторський твір і за змістом і за формою написання. Він створений зрозумілою і живою народною мовою, «суспільним шрифтом». Усе це вирізняло цю збірку з тогочасного літературного бачення, робило її близькою і зрозумілою широким народним верствам [6,с-128].

Зміст «Русалки Дністрової» має в собі три головні ідеї: визнання єдності українського народу, що був розділений кордонами різних держав, та заклик до її поновлення; позитивне ставлення до різних суспільних рухів та прославлення тих, хто став на чолі борців за соціальне та національне визволення; пропаганда ідей власної державності та політичної незалежності. З цього виходить, що автори даної збірки дещо виходили за межу культурно-просвітницької діяльності і торкалися політичної сфери.

Під потужним впливом революційної хвилі зазнала змін вся суспільна організація держави. Ці радикальні зрушення сприяли поживленню суспільного руху.

Таке рішення позбавляло прав українське населення Правобережжя та Західної України на вільний самостійний національний розвиток.

У квітні 1848 року у Львові було проголошено створення Центральної ради народової, що було одним з перших проявів активності польських буржуазно-ліберальних сил. Основною метою цього було передбачення відновлення польських кордонів 1772 року та наданні їй статусу автономної провінції у складі Австрійської імперії. Однак для українського населення Правобережжя та Західної України це було не бажано, адже це позбавляло їх прав на вільний самостійний національний розвиток.

Згодом, у травні 1848 року у місті Львів виникає перша русько-українська організація, що носила назву Головна Руська Рада, яку очолював спочатку Г. Яхимович, а потім М. Куземський. Передумовами створення організації стало чимало факторів, що призвели згодом до прискорення консолідації українських патріотичних сил.

Це національне об'єднання видало маніфест, у якому було сформульовано політичну платформу організації:

- підкреслювалося, що українці Галичини і Наддніпрянщини є одним народом;

- вказувалось, що пращури українців мали свою державність, право, мову, культуру, були народом, який «рівнявся славі найзаможнішим народам»;

- висувалася ідея розділу Галичини на дві провінції - польську та українську з окремими адміністраціями;

- ставилися питання про розширення сфери вжитку української мови, про зрівняння в правах уніатського духовенства з католицьким; про дозвіл українцям обіймати всі державні посади.

«Будьмо тим, чим бути можемо і повинні. Будьмо народом»- саме таким гаслом завершувався маніфест. Проте, активна протидія з польського боку на рішучі вимоги українців довго чекати себе не змусила. Поляки на противагу українській організації ініціювали створення так званого Руського собору. Але якщо говорити про офіційну владу, то політичні вимоги українців хоч і було відкинуто, проте все ж було послаблено контроль культурної сфери та надання певних поступок. Відчувши послаблення, українська громада активізує свою діяльність. [18]

Проявами такої активності стало:

- у Львові у 1848-1852 роках було видано першу газету українською мовою - «Зоря Галицька»;

- у 1848 році відбулось скликання з'їзду діячів науки та культури - «Собор руських вчених»;

- з метою видання книжок для народу у 1848 році було засновано товариство культурно-освітнього спрямування - «Галицько - Руська матиця»;

- у 1848 році у місті Львів було офіційне відкриття Народного дому з українським музеєм та бібліотекою;

- також у Львівському університеті у 1849 році було створено кафедри української мови.

Наприкінці першої половини ХІХ ст. революційна хвиля, що досягнула на той момент свого піку, поступово почала йти на спад. За цих обставин абсолютно зрозумілим було те, що консервативно - охоронницькі сили імперії одну за одною почали відвойовувати втрачені позиції. У березні 1849 року було розпущено австрійський парламент, невдовзі відмінено конституцію. У нових умовах, коли абсолютизм відновив свої права, Головна Руська Рада виходила за межі жорстко централізованої системи імперії і 1851 року була розпущена.[28]

Отже, з самого початку ХІХ століття беруть свій початок чимало національних та просвітницьких угруповувань. Вони видають свої наукові твори задля досягнення мети підняття національної самосвідомості, суспільного духу, просвітництва народу, його єднання, боротьби та непоступливості у національних питаннях.

2.2. Розвиток історичної художньої літератури

Починаючи з другої половини XIX століття багато української інтелігенції було зосереджено в Петербурзі. Зокрема, саме сюди на постійне проживання прибули після заслання основні провідники Кирило-Мефодіївського товариства - П.Куліш, В.Білозерський, М.Костомаров. Тут також зосередився Т.Шевченко, якому не дозволено було повернутися в Україну. У цей час Шевченко знайомиться та зав'язує особисті стосунки з великою кількістю представників передової інтелігенції, як М.Чернишевський, М.Добролюбов, І.Тургенєв та іншими.

Що ж до саме М. Чернишевського, то керована ним організація «Земля і воля», широко використовувала Шевченків «Кобзар» навіть для революційних агітацій. У 1860 році «Кобзар» було перевидано у Петербурзі не тільки мовою оригіналу, а й у російському перекладі.

Ця подія набула значного поширення і була схвально відзначеною у прогресивних демократичних російських часописах - «Отечественные записки» та «Современник». У «Отечественных записках», наприклад, писалось наступне: «Шевченко належить до першокласних поетів слов'янського світу. Яке співчуття викликають його твори, можна бачити з того, що уродженці центральних і східних губерній, які ніколи не бачили в очі малоросіян, читають і вивчають їх напам'ять. У нього висловлено те, чого, може, народ ще й не говорив, проте те, що він здатний сказати».

Паралельно з цими подіями у Петербурзі було засновано українське товариство «Громада», в якому найактивнішими були П.Куліш та М.Костомаров. Так, у Петербурзі у 1859 році створено першу українську громаду - культурно-освітню організацію, що

ставила за мету популяризацію національної ідеї через видання книг, журналів, проведення вечорів, навчання в недільних школах.

За підтримки багатих українських поміщиків, П.Куліш заснував друкарню для видання українських книжок.[26]

Трохи згодом починається видання журналу «Основа» (1861 - 1862 рр.), який виступає для товариства способом поширення своїх поглядів.

Зважаючи на спрямування журналу, у 1860-х роках він став єдиним українським періодичним виданням, яке розглядало та аналізувало всі українські проблеми у сфері політики, культури, літератури, економіки, освіти, науки, історії та міжнародних відносинах. Журнал показав, що існування української нації, культури було незаперечним фактом.

Національний український рух, що став відроджуватись, захопив не лише українців, а й навіть частково молодь з польських та шляхетських родин Правобережної України. Їх називали хлопоманами (походить від слова холоп - образлива назва польськими панами українських селян). Але самі вони себе називали українофілами і на чолі їхньому стояв український історик та громадсько - політичний діяч Володимир Антонович.

На початку своєї діяльності хлопомани під час студентських канікул та в інший вільний час мандрували селами, збираючи народні казки, прислів'я, звичаї та обряди. Потім вони влаштовували різні зустрічі, випускали рукописний журнал та заснували у 1859 році підпільну школу, де зібрали бідних юнаків, яких «вчили в національному напрямі». Володимир Антонович став основоположником та ідеологом цього руху, тоді він був студентом Київського університету, який згодом став відомим українським істориком, що згуртував навколо себе представників шляхетської молоді. Хлопомани стверджували, що саме поширення освіти і

культури взагалі, а не революційний рух - єдиний шлях до економічного, політичного й духовного визволення народу. У своїй статті під назвою «Моя сповідь», що була опублікована у 1862 році, Володимир Антонович відкидав звинувачення у зраді польського громадянства. Він піднімав питання альтернативного вибору перед поляками: перейти на бік корінного населення, або переселитися до Польщі. Цей твір став для багатьох, хто приєднувався до українського національного руху своєрідним гаслом. Проте, на межі 1860 - 1861 рр. гурток хлопоманів зазнав саморозпуску, а його члени разом з викладачами і студентами Київського університету створили нове товариство «Українська громада», яке у 1862 році налічувало 200 членів.[27]

Київська громада, як і громади, що виникли у різних містах України (Харкові, Вінниці, Чернігові, Катеринославі, Одесі, Полтаві), Кубані (Катеринодарі) та Москві, своє головне завдання вбачали в просуванні рідної мови у освітній процес, тобто заснування таких шкіл, написання та видання для них підручників тощо. Зокрема, у Києві вже у квітні 1859 року було засновано першу недільну школу, а до 1862 року кількість таких шкіл досягнула десяти. Також члени товариства здійснювали наукові розвідки в галузі етнографії, мовознавства та історії; вони також займались підготовкою і виданням популярних книжок тощо. Їх діяльність відіграла дуже важливу роль у формуванні національної свідомості українців у подальшому розвитку національного руху.

Відродження українського руху спочатку не викликало занепокоєння царської влади та російської громадськості. Але згодом вони все ж звернули увагу на активну діяльність громад.

Активно почались переслідування організацій та громад, більшість з яких, не витримавши, самоліквідувались або отримували офіційну заборону на свою подальшу діяльність. Проте

багато творців, які насправді були віддані справі відродження України, не полишили своєї праці. Основну свою діяльність вони зосередили на досягненні успіху в царині науки або на освітній ниві. Проте, варто зауважити, що відсутність різноманітних організацій гальмувала розвиток українського руху. Згодом, після послаблення антиукраїнської політики, організації знову починають з'являтися. Але це стається вже наприкінці 1860-х років і громади можуть діяти лише як нелегальні утворення. Однак таке становище давало недостатній простір для культурницької діяльності, і тому провідники українського руху весь час намагалися знайти легальні форми для своєї праці.

Така можливість з'явилась лише у 1873 році, коли було створено Південно-Західне відділення Російського географічного товариства, яке завдяки громадівцям стало центром українознавчих досліджень. Крім того, київська громада перебрала до своїх рук редагування російськомовної газети «Киевский телеграф», яка виходила у 1874-1876 рр. і стала неформальним органом відділу. До її редакційного комітету увійшли М.Драгоманов, М.Зібер, П.Чубинський, П.Житецький. Друкованим органом відділу стали «Записки Юго - Западного отдела ИРГО».

До роботи у відділі було залучено чимало науковців. Тільки дійсних членів набралось аж 76, серед них - В.Антонович, М.Драгоманов, О.Ушинський (брат відомого педагога) та інші. Окрім них, самовіддано працювала велика когорта співробітників і провінційних кореспондентів, які надсилали записи про народний побут, традиції, вірування. Крім видавничої справи, Південно-Західне відділення Російського географічного товариства провело певні заходи. Одним із перших було проведення у 1874 році одноденного перепису населення Києва.

Іншою, не менш важливою подією в історії Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, яка набула міжнародного розголосу, стало проведення Третього Археологічного з'їзду у серпні 1874 року. Він засвідчив високий науковий рівень археологічних досліджень в українських землях.

У той же час, без порушення законів і вживаючи тільки російську мову, вчені-гуманітарії створили науковий центр з українознавства і широкий науковий рух за участю науковців та ентузіастів-провінціалів, збирачів різного роду матеріалів та дописувачів до серйозних журналів. В Україні утворився зародок національної Академії наук. Зростав авторитет цього культурного руху. За час існування Південно-Західного відділення Російського географічного товариства (1873-1876 рр.) була проведена значна наукова діяльність: видано сім томів «Трудов Юго-Западной экспедиции» (по 1200 сторінок кожен, не рахуючи додатків), два томи «Записок Юго-Западного Отдела И.Р.Г.О.», створено етнографічний музей, бібліотеку та архів.

Але у цей час був підписаний Ємський указ і знову почалися репресії проти української культури, стали накладатися і нові заборони на українську мову. Указ ліквідував також і роботу Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, заборонив громади, встановив жорсткий контроль над художніми творами українською мовою, які мали друкуватися російським правописом. Заборонялася діяльність театральних труп із суто українським репертуаром. Також для М. Драгоманова й П. Чубинського був персональний окремий пункт, який забороняв їм жити та проводити свою діяльність в Україні.

Але, незважаючи на те, що Ємський указ був серйозним ударом по українській науці, культурі і українському русі в цілому і зберігав свою чинність аж до 1905 року цього разу рух організацій не

припинявся. Громади, що збереглися, продовжували існувати підпільно, шукаючи нових шляхів для продовження своєї діяльності. Як і у попередні роки, найсильнішою і найвпливовішою була Київська (Стара) громада.

Через неможливість влаштування легальної роботи різних організацій на території, що була підвладна Російській імперії, громадівці вирішили влаштувати свою роботу за кордоном, який мав налагодити видання вільної від цензури української преси. Очільником цієї справи став Михайло Драгоманов. Він же і взявся розробити політичну програму українського руху, визначити її основну мету, завдання та окреслити можливі шляхи їх втілення в життя.

Потрапивши за кордон, М.Драгоманов зав'язав тісні стосунки з українськими діячами Галичини, разом з відомими діячами М.Павлюком та С.Подолінським почав видавати журнал «Громада» (1878-1879 рр., 1882 р.). Принципи, які були основними у програмі Драгоманова були дуже важливими для тодішніх подій. Так, це були перш за все демократизм (надання громадянам демократичних прав і свобод та організація влади на демократичних засадах); федералізм (надання українцям в складі Росії автономних прав і запровадження громадського самоврядування); культурництво (визвольна боротьба повинна провадитись винятково просвітницькими формами і методами); еволюційність (унікати радикальних змін, а віддавати перевагу поступовому розвитку); європеїзм (орієнтація України в своєму розвитку на захід).

Проте, висунута М.Драгомановим програма для тодішніх умов, що запанували в Росії після вбивства царя Олександра II, виявилась занадто радикальною. Через це Київська громада спочатку припинила фінансування журналу, а потім і зовсім розірвала відносини з Драгомановим. Це було своєрідною відмовою від

політичної діяльності, що могла викликати репресії з боку російського уряду. Після цих подій чи не єдиним свідченням українського руху на теренах Російської імперії стало видання російськомовного журналу «Киевская старина» (1882 -1907 рр.), що продовжував українознавчі дослідження.

Але це задовольняло далеко не всіх, а особливо така дослідницька праця мало приваблювала молодь, яка прагнула дій та воліла поринути в політичну діяльність. Серед них стало багато тих, хто йшов в польський та російський рухи, що боролися проти самодержавства революційними методами, що, проте, не задовольняло її національного прагнення і не приносило користі українському народу. Нарешті, багато хто з національно свідомої молоді сам почав організовувати організації та громади, які носили назву молоді або студентські. Особливо багато постало їх у 90-і роки XIX ст. Найрадикальнішою із таких студентських груп було Братство тарасівців (1891-1898 рр.).

Згодом і старше покоління громадівців теж дійшло висновку, що без щоденної політичної діяльності їх попередня культурницька праця згасне. Проте, як і раніше, здійснити свої плани легально в межах Російської імперії було майже неможливо, і українські діячі вирішили закласти основи українського політичного руху в Галичині, де умови для політичної діяльності були більш сприятливими. У Наддніпрянській Україні вони вирішили у цей же час згуртувати свої сили для більш плідної діяльності на культурницькій ниві. У Києві 1898 року була утворена Загальноукраїнська безпартійна організація (ЗУБО), що стала координатором діяльності громад.

У губерніях Наддніпрянської України у 1870-1880-х роках значно поширюється рух російських народників. Характер цього руху був обумовлений розчаруванням значної частини демократичної інтелігенції у легальних засобах суспільних

перетворень за умов непослідовності реформ російського уряду у 60-70-х роках XIX століття. На тлі невдоволення пореформеною російською дійсністю цінності народницького світосприйняття актуалізувалися працями ідейних лідерів - О. Герцена та М.Чернишевського. Народники стверджували, що основною революційною силою є селянство, а також вони не сприймали та заперечували капіталістичний шлях розвитку для Росії, вбачаючи в селянській общині основу майбутнього соціалістичного ладу.

Задля втілення своєї мети, а саме для посилення революційної активності селян народники вели з ними бесіди про необхідність встановлення такого ладу, який дав би свободу і рівність усім трудящим. Вони оселялися в селах, влаштовуючись на роботу учителями, писарями чи ковалями, паралельно ведучи суцільну агітацію. Пропаганду проводили під гаслом «земля і воля народів», обстоювали впровадження на місцях селянського самоврядування. Для втілення в життя цієї далекосяжної програми вони вважали найкращим засобом організацію селянських повстань, що мали б перерости на революцію.

У Києві 1880 року народники створили «Південноросійський союз робітників, що своїм впливом охопив майже тисячу робітників заводу «Арсенал» та Головних залізничних майстерень. «Союз» мав нелегальну друкарню, в якій розмножував прокламації. За містом проводились регулярні таємні збори. На них обговорювались питання політичної боротьби з підприємцями. Основним засобом цієї боротьби керівники «Союзу» вважали терор проти експлуататорів. Але саме такий метод революційної боротьби не міг бути ефективним, адже спрямовувався не проти системи, а лише проти окремих його представників. Не проіснувавши й року, після арешту його керівників, «Союз» припинив свою діяльність. [42,с-180].

У другій половині XIX ст. відбувався процес поширення соціалістичних поглядів серед робітничих мас. Цим займалися здебільшого робітничі загальноросійські організації, які виникали переважно в Україні.

Після буржуазної революції, що відбулася у 1848-1849 рр. в Австрії, суспільно-політичний рух сприяв посиленню боротьби українського народу. Проте в ті часи національно-патріотичний табір вже значно ослаб, значно зменшилась кількість тих, хто дійсно цього хотів. Так, більшість з українських патріотів, які остаточно розчарувались через крах своїх надій на вирішення соціально-економічних, політичних, культурних проблем у 1848-1849 рр. за допомогою Габсбургів, почала шукати підтримки в Росії. Зокрема, у другій половині 60-х років XIX ст. з членів Головної Руської Ради сформувалася партія москвофілів. Водночас сформувалася ліберально-національна партія народовців. Соціальну основу москвофілів становили головним чином так звані старі русини, тобто добре забезпечена церковна та світська еліта. Вони не визнавали права українського народу на самостійне існування, рішуче обстоювали тезу про «єдиний загальноруський народ», до якого зараховували і населення Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття.

Носієм національної ідеї і продовжувачем традицій національного руху попередніх десятиліть у Галичині виступило молоде покоління світської інтелігенції - вчителі, письменники, журналісти, студенти. Молода інтелігенція започаткувала новий, так званий народовський, напрям національного руху, що орієнтувався на народ і стояв на ґрунті національного самоутвердження та визнання національної єдності українців Галичини і Наддніпрянщини. Першими представниками нового напрямку були

молоді письменники - романтики: Володимир Шашкевич (син Маркіяна - засновника «Руської трійці»), Федір Заревич, Євген Загорський, Ксенофонт Климович, Данило Тянчкевич, які у 1862 р. заснували у Львові першу нелегальну молодіжну організацію-громаду (на зразок «Київської громади»). Слідом виникли учнівські громади в Бережанах, Перемишлі, Самборі, Тернополі. З їх середовища вийшли визначні діячі національного руху: Іван Франко, Володимир Навроцький, Іван Пулюй, брати Володимир і Олександр Барвінські та багато інших. [35]

У 1861 р. народовці заснували у Львові клуб «Руська бесіда», товариство «Просвіта» (1868 р.), метою яких було піднесення культури і свідомості народу, а також товариство імені Т.Г. Шевченка (1873 р.) для опіки над письменством. Писемність і національну свідомість народу вони підносили великою мірою за допомогою Шевченкового «Кобзаря».

Наприкінці 70-х - на початку 80-х років XIX ст. народовці створюють свої політичні організації та політичну пресу. З 1879 року виходить тижневик «Батьківщина» за редакцією Ю. Романчука, а з 1880 року - газета «Діло» за редакцією В. Барвінського. Тоді ж почав виходити літературно-науковий журнал «Зоря» (1880 р.), який набув значення всеукраїнського органу. Галичина стала центром українського друкованого слова. Тут видавали свої твори й письменники Наддніпрянської України П. Куліш, М. Вовчок, В. Антонович, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний та інші. Таке співробітництво приносило суспільну користь: східні українці в такий спосіб долали царські заборони щодо українського друку, а західні - одержували талановиту літературу для пропаганди єдності українського народу по обидва боки російсько-австро-угорського кордону.

Таким чином, можна стверджувати, що наприкінці ХІХ століття спостерігалось значне поширення суспільних, культурних та політичних рухів, що стали носіями національної ідеї в різних її форматах. Все це супроводжувалося поширенням авторських думок та висвітленні їх у художній літературі. Можна впевнено стверджувати, що громади в ці часи пройшли шлях від окремих гуртків до загальноукраїнської організації, підготувавши підґрунтя для початку політичної боротьби. Вони забезпечили об'єднання українського руху на Лівобережжі та Правобережжі, забезпечили наступність поколінь в українському русі. Громадівці своїми плідними дослідженнями з історії, етнографії, фольклористики, статистики, мовознавства довели, що українство має глибоке історичне коріння і чіткі етнічні особливості, окреслені етнічні межі. Вони підвели український рух до усвідомлення необхідності сформулювати та розробити політичну програму руху.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ЛІТЕРАТУРА: ПОЛІТИЧНІ ВПЛИВИ, ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

3.1. Становлення та розвиток наукової літератури

На початок ХХ століття в історії України відбувалося загальне революційне піднесення, що було викликане гострими класовими протиріччями, національним гнобленням, політичним безправ'ям населення. І так і нестабільну ситуацію ще більше загострила загальноекономічна світова криза 1900-1903 рр., а в Російській імперії - її поразка у війні 1904-1905 рр. з Японією.

Одним з найважливіших кроків на шляху національно - визвольного руху та державотворення зробив український народ у період Національної революції 1917-1920 рр. Саме в цей час національні державницькі традиції стали основними у діяльності Української центральної ради і стали в основу Української Народної Республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Фундамент багатопартійності та українського парламентаризму було покладено саме у розпалі національно-визвольної. Символом соборності і неподільності Української держави став історичний Акт Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р.

Через прихід до влади в Україні більшовизму, поступово зникають ті партії, які стояли на позиціях розбудови незалежної України. У міру згортання політики українізації в підпілля була загнана самостійницька ідея.

Значна увага стала приділятися видавництву суспільно-політичної літератури. Таких вийшло кілька сотень. В них розглядалися проблеми побудови Української держави, її соціально-економічного й політичного устрою. Також стали формуватись різні братства та перші політичні партії.

У цей час 1891 року виникло «Братство тарасівців», яке поставило за мету «Дати Україні національну свободу». Крім культурно-просвітницької діяльності братство поширювало політичні ідеї. Для них пріоритетними виявилися повна автономія, визволення нації та соціальна справедливість. Члени братства здебільшого займалися організаційно-виховною роботою, що набувала спрямування безпосереднього впливу на українську самосвідомість.[44]

Також 1900 року була сформована перша українська політична партія - Революційна українська партія (РУП). Заснування такої партії було природнім процесом і яскравим прикладом того, як інтелігенція перейшла від культурної діяльності до політичної.[11; с-37] Програма партії, підготовлена Міхновським, мала вигляд окремої брошури під назвою «Самостійна Україна» в якій було висвітлено ідею незалежності України у вигляді програмної цілі. Хоча потім РУП відмовилась від цієї ідеології та висунула вимогу національно-культурної автономії України в її кордонах. Взагалі, партія не мала чітких програмних вимог і внаслідок цього стався її розкол на початку ХХ століття. Головними друкованими органами партії були журнал «Гасло» (виходила з 1902), іншими - часопис «Селянин» (1903-1905), газети «Добра новина» (1904), «Праця» (1904-1905).

В 20-ті рр., незважаючи на складні умови і завдяки відносній політичній свободі українські історики та літератори продовжували свою діяльність. Її осередком стала Українська академія наук. А 1924 року в Україну нарешті повертається М. Грушевський, який продовжив вивчення історії. За десять років було утворено декілька центрів і так званих «шкіл» історичної науки. Він очолив «Київську культурно-історичну школу». Саме під його керівництвом вийшло багато наукових збірників і журналів. Сам М. Грушевський продовжував роботу над «Историей Украины-Руси».[4; с-15]

Після смерті Сталіна і часткової лібералізації суспільства стала можливою поява літератури, яка виникла завдяки зусиллям творчої інтелігенції, що прагнула відродити національно-демократичні традиції українського народу. Така література стала цілком передбачуваним та логічним продовженням попередніх етапів національно-визвольної боротьби. Саме тут і спрацював своєрідний генетичний код національно-визвольних процесів, що підготували ґрунт для проголошення незалежності. Що ж до науковців, то їхній підвищений інтерес до національних проблем зводився до апологетики на адресу радянської національної політики.

Отже, на початку ХХ століття виникають нові організації та політичні партії, які починають творити історію, висуваючи свої національні ідеї та формуючи сприйняття суспільства. У цей час крім культурно-освітньої діяльності, з'являються політичні осередки, які видають свої програмні документи. Так, п'ятирічна діяльність першої української політичної партії дозволяє стверджувати, що український національно-визвольний рух нарешті вийшов за межі культурно-освітньої стадії і активно заявив про себе на політичній арені України.

3.2. Становлення та розвиток художньої літератури

На початку ХХ століття у культурному житті починається розвиток з налагодження видавничої справи. За її існування було засновано більш, ніж 150 україномовних газет та журналів. Так, наприклад, газети «Наше життя», «Робітник», «Наша воля», «Вісті з Української Центральної Ради», журнали «Вільна українська школа», «Просвітянин», «Волошка» та інші. Масовими тиражами вийшло безліч різної літератури, а саме: наукової, навчальної, історичної, художньої, суспільно-політичної, технічної та безліч іншої літератури. Також у цей період активно працювали різноманітні видавництва, як «Криниця», «Слово», «Сіяч», «Вернигора», «Промінь» та інші.

Демократизація й відродження національно-культурного життя стали пластом для подальшого розвитку української художньої літератури та поезії. Починаючи з 1900 року в українській літературі набирає обертів поширення видання творів найвідоміших українських творців. Також у цей час стало популярним масово перекладати твори з зарубіжних мов.

Крім того, було поставлено мету розвитку бібліотечної справи. Задля цього було засновано філіальну Українську національну бібліотеку (УНБ). У цих бібліотеках було зосереджено великі книжкові фонди, серед яких були рідкісні видання, а також архівні документи. Такі бібліотеки поступово стали осередками просвітницької й науково-дослідної роботи у різних регіонах України.

За умов становлення української держави у 1901-1920 рр. було написано велику кількість перших підручників з історії для початкових класів. Також у той час багато українських істориків та літераторів почали приймати активну участь в політичному житті. Наприклад, М. Грушевський очолював Центральну Раду, Д.

Дорошенко керував Міністерством закордонних справ, В. Липинський був українським послом у Відні.

Крім того, на початок 20-х рр., українці сприяли створенню своїх наукових і навчальних центрів. Це були, наприклад, Український вільний університет (Прага), Українську сільськогосподарську академію (Подебради), Український науковий інститут (Берлін, Варшава).

Продовжується створення культурних течій та організацій, видання журналів та газет.

Наприклад, науково-белетристичний журнал «Киевская старина», що з 1907 року змінив свою назву на «Україна» часто висвітлював проблеми історії українського козацтва, національно-визвольних та державотворчих змагань українського народу, питання українських відносин і т.д. Він зробив вагомий внесок у аналіз та дослідження соціально-політичних та культурних проблем.

У Херсоні, 25 березня 1917 року здійснились установчі збори товариства «Українська Хата», яке очолив видатний поет та громадський діяч Микола Чернявський. Збори затвердили статут «Української Хати в Херсоні», головними завданнями якого було заснування різних освітньо-культурних установ, тобто шкіл, бібліотек, книгарень, читання просвітницьких курсів, публічних лекцій, і т.д. [38]

Воно стало першим легальним українським національно-культурним та політичним товариством у нашому регіоні, провісником «Просвіти», українським політичним клубом, який об'єднав усіх свідомих українців навколо національно-демократичних, поступових ідей.

У березні 1917 року було вирішено розпочати в товаристві видання українських книжок. За короткий час був налагоджений випуск листівок та брошур. Першими побачили світ і з успіхом

розійшлися революційні «Українські пісні» та Статут товариства «Українська Хата».

Видавався й журнал «Українська хата» (1909-1914). Його засновники прагнули розширити рамки української культури. Вони пропагували культ сильної особистості, крайнього індивідуалізму. Своє завдання «хатяни» вбачали в тому, щоб принести «помочі і світла в темну українську хату».

Уже пізніше, у 1923 році було створено спілку «Гарт», що єднала пролетарських письменників. На меті спілка мала створити єдину інтернаціональну комуністичну культуру на основі української мови. У подальшій долі спілку спіткало розпадання на дві інших групи - ВАПЛІТЕ та ВУСПП, які не змогли проіснувати довго.

Отже, можна стверджувати, що на початку ХХ століття активно почала розвиватися культура - створювались театри, бібліотеки, відкривались наукові та навчальні центри. Усе це сприяло в подальшому утворення різних спілок та організацій, що створювали свою літературу та поширювали свої ідеї, маючи на меті посилити вплив на соціально-культурний аспект та суспільний напрям.

РОЗДІЛ 4

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНИХ НАУКОВЦІВ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Зважаючи на зростаюче зацікавлення сучасного суспільства та наукового світу до проблем особливостей історії українського національно-визвольного руху 20 - 30-х рр. ХХ ст. набуває актуальності й питання дослідження діяльності її видатних постатей. Проблема історії українського націоналістичного руху на сучасному етапі є однією з найбільш обговорюваних у суспільстві, а діяльність провідних постатей руху інтерпретується громадськістю по різному. Однак потрібно пам'ятати, що український націоналізм мав історичне загальноєвропейське коріння, був наслідком поразки перших визвольних змагань українського народу у ХХ ст., а також розчарування у соціалістичній та ліберально-консервативній концепціях розвитку української державності.

Національно-визвольний рух, а саме кінець ХІХ - початок ХХ віків представив суспільству багатьох видатних діячів. Зокрема, надзвичайно велика кількість митців брали участь у розвитку національному відродженні.

Однією з видатних постатей того часу є український історик, археолог, Володимир Антонович (1834-1908).

Представник руху «хлопоманів», що на сторінках журналу «Основа» опублікував статтю під заголовком «Моя сповідь», у якій закликав поляків, повернутися до українського народу, якого колись зреклися їхні предки. Антонович був головою Історичного товариства Нестора Літописця (1881 р.). Автор історичних праць.

Один з ініціаторів угоди галицьких народовців з польсько-австрійським політичними колами, що дістала назву «нова ера» (1892 р.). [27]

З початку 80-х років XIX століття почав свою багаторічну наукову діяльність Д. І. Багалій (1857 - 1932), що був одним з учнів В. Б. Антоновича. Він закінчив Київський університет і захистив магістерську дисертацію «Історія Сіверської землі до половини XIV ст.». Багалій досліджував історію Південної України, української культури, проблеми соціально-економічного розвитку Лівобережної України, тощо. Але найбільш всебічно та розгалужено Багалій вивчав історію Слобідської України. Саме їй він присвятив понад 100 спеціальних праць, серед них «Нариси з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави» (1887), «Заселення Харківського краю і загальний хід його культурного розвитку до відкриття університету» (1889), «Дослід історії Харківського університету» (два томи, 1893 - 1904), «Історія міста Харкова за 250 років його існування» (разом з Д. П. Міллером, два томи, 1905-1912), «Історія Слобідської України» (1918) та ін.

Не останню роль зіграв і український історик, громадський та політичний діяч Грушевський Михайло (1866 - 1934). Він багато зробив для розвитку української літератури. Саме він разом з І. Франком заснував і видавав «Літературно-науковий вісник», був одним з організаторів Української видавничої спілки (1899). Також Грушевський був організатором Українського наукового товариства (УНТ) та увійшов до складу Товариства українських поступовців (1907), яке стало єдиною до 1917 року українською організацією ліберального спрямування. Він був головою Української Центральної Ради починаючи з березня 1917 по квітень 1918. Саме під його очільництвом урядом УНР приймалися важливі рішення про державні атрибути, а також здійснювався конституційний процес.

Був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, керівником історико-філологічного відділу.[15]

Та одним з найважливіших його досягнень стало авторство фундаментальної «Історії України – Русі», що отримала статус метрики нашого народу. Ним була створена концепція українського історичного процесу, що увібрала в себе найкращі здобутки сучасної йому української науки, була осяяна високою свідомістю і тому стала стрижневою ідеєю українського відродження. Науково – видавнича діяльність Грушевського й нині займає вагоме місце в розвитку української історіографії. Тут у першу чергу слід згадати відновлення за його загальною редакцією журналу українознавства "Україна", який виходив під егідою Історичної секції УАН. У цьому журналі спостерігалася співпраця багатьох видатних вчених з різних земель України, а отже, цей історичний і українознавчий журнал за час свого короткого існування (1924-1930) став головним органом української науки. Редакція журналу «Україна» звертала значну увагу насамперед на історичні дослідження (політична, соціальна і культурна історія), допоміжні історичні науки (археологія), а також на історію мистецтва, мови, літератури, етнографії і краєзнавства України. Також один з відділів «України» було присвячено матеріалам громадського й літературного життя XIX і початку XX століття (мемуари, листування, недруковані твори, інші важливі архівні матеріали). Зокрема треба відзначити рецензійний відділ журналу, наукову хроніку та бібліографічний відділ українознавства.

З інших серійних видань за редакцією Грушевського були «Український археографічний збірник» (1926-1930, 3 томи) і «Український архів» (1926-1931, 4 томи), «Студії з історії України» (1926-1930, 3 томи), «Науковий збірник історичної секції УАН» (Записки колишньої Історичної секції УНТ в Києві. 1925-1929, 14 випусків), «Записки історико-філологічного відділу Української

Академії Наук Праці Історичної секції» (1925-1929), регіональні збірники, присвячені Києву й Чернігову та багато інших публікацій. Отже, історична школа Грушевського, що зосереджувалась в Києві мала солідну наукову базу й поважні наукові видання.

Цікавою для літератури є постать Миколи Чернявського, збірки якого неодноразово бачили світ в Херсоні. [2] Демократичні процеси в суспільстві суттєво поштовхнули його громадську діяльність і просвітницьку активність, внесли нові акценти у динаміку його літературної творчості. У березні 1917-го р. він стає одним із засновників у Херсоні товариства «Українська хата», що брало на себе функції «осередку національного, політичного, культурно-просвітницького життя на Херсонщині». За його активної участі було засновано «Вісник товариства «Українська хата», яке вперше побачило світ 12 квітня 1917 р. В цій газеті письменник видрукував свої публіцистичні статті «Чого плакали люде?», «Україна, автономія, федерація». [3] З цього ж, 1917-го року і до 1922 р. митець головував у херсонській філії «Просвіти».

Таким чином, початок ХІХ-ХХ століття, тобто рамки дії національно - визвольного руху представили багатьох видатних діячів: Антонович, Грушевський, Чернявський, тощо. Всі вони працювали на культурницькій ниві того часу задля виконання своїх ідейних переконань.

ВИСНОВКИ

Події національно-визвольного руху XIX-XX віків на українських землях відіграли велику роль в українській історії. Тому ця тема дослідження стала невідомою частиною праць та наукових пошуків багатьох українських істориків, етнографів, публіцистів та інших науковців.

Проаналізувавши достатню кількість матеріалів з обраної теми ми дійшли висновків, що історичну літературу національно-визвольного руху можливо характеризувати за допомогою аналізу наукової та художньої літератури того періоду.

Зокрема, у першому розділі було охарактеризовано важливість архівів для вивчення проблеми а також її історіографію та джерельну базу.

Другий розділ дав можливість дійти висновку, що історична наука та художня література періоду XIX століття стала важливим поштовхом до розвитку суспільно-політичних відносин та формування національної самосвідомості.

У третьому розділі було розглянуто становлення та розвиток історичної художньої та наукової літератури, її особливості та політичні впливи на неї.

Четвертий розділ присвячено видатним науковцям, які відіграли велику роль у розвитку політичного та культурного процесу національно-визвольного руху.

Отже, український національно-визвольний рух XIX-XX століття сформував аспекти національного культурно-духовного, освітнього та політичного життя нашої майбутньої держави. Поява різноманітних та ідейно орієнтованих течій, гуртків, товариств та

інших організацій істотно вплинула на політичний осередок українського суспільства.

Зокрема, багатогранність історичної літератури та її ідеології зумовлювала поступ розвитку культурного осередку українців.

Українське національне відродження, що стало одним з факторів національно-визвольного руху вплинуло на самобутність та самовизначення народу та сприяло активній боротьбі українців як за свої політичні, так і за культурні права.

Тому можна стверджувати, що українське відродження всього періоду XIX-XX століття було пов'язане з соціотворчим процесом формування української національно свідомої інтелігенції та націотворчим процесом становлення української нації.

Отже, на рубежі XIX і XX ст. помітно активізується діяльність українського національного руху, швидко відбувався процес витіснення культурницьких форм роботи політичними, поглиблювався розкол між українською інтелігенцією старшого та молодшого поколінь, набирала сили тенденція до організаційного згуртування та політичного самовизначення активної частини суспільства, формувалися політичні партії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Наукова література:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. – Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Т. 1. -К.: Либідь, Військо України, 1994. -432 с.
2. Белий Д.В. З історії українського просвітницького руху на Херсонщині 1917-1920 рр. / Дементій Васильович Белий. – Херсон : Персей, 2002. – 76 с.
3. Белий Д.В. Херсонські українці в 1917 році / Дементій Васильович Белий. – Херсон : Константи, 1995. – 62 с.
4. Бобіна О.В. Історіографія історії України: Навчальний посібник. -Миколаїв: УДМТУ, 2002. - 24 с.
5. Василевский А. Дело всей жизни. -Изд. 2-е, доп. -М.: Политиздат, 1976. -607 с.
6. Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. -Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944. -К., Торонто, 1999. -С. ІХ–XXXIII. “Вовки”. Фрагменти з хроніки одного відділу УПА “Вовки”. -Ліон, Париж: Видання ЗЧ ОУН, 1948. -65 с.
7. Волинь. Східна Галичина: 1943-1944: Путівник по польських та українських архівних джерелах / За ред. Д. Наленч та Г. Боряка. -Т. 1. -Варшава, К., 2003. -286 с.
8. Гадамер Х.- Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. -М.: “Прогресс”, 1988. -704 с.
9. Гадамер Г. Язык и понимание // Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного. -М.: “Искусство”, 1991. -С. 43–59.
10. Галузевий державний архів СБУ: Путівник / Автори-упор. В. М. Даниленко (відп. упор.) та ін. -Харків: Права людини, 2009. -136 с.

11. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. - Київ: Либідь, 1993. - 288 с.
12. Гутянський К. К. Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури (1917-1920 рр.). К., 1961. / Гутянський К. К. // УІЖ. - 1962. - № 5. - С. 125-128.
13. Голобородько, Ярослав Юрійович. Письменники і Херсон / Ярослав Голобородько; [оформ. С.В.Михайленка]. - Херсон : Персей, 2003. - с. 3–56.
14. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття -К., 2001.
15. Грушевський Михайло // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. - Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. - Буенос-Айрес, 1958. - Т. 1, кн. II : Літери В - Г. - С. 285-286.
16. Дончик В. Національна історія як духовне опертя української літератури / Віталій Дончик // Слово і час. – 1997. – № 9. – С. 34 – 42.
17. До питання про історіософію вітчизняної історичної науки початку ХХ ст. / С.Г. Водотика // Культура народів Причорномор'я. - 2000. - № 13. - С. 71-76
18. Історія України: Документи. Матеріали. Віктор Юхимович Король К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — 448 с.
19. Історія України. Навчальний посібник / Бойко О.Д. - К.: Академвидав, 2006.- 686 с
20. Історія України. Частина І. Від найдавніших часів до кінця ХVІІІ століття. Рибалка І. К. 1994. - 446 с.
21. Історія української літератури. ХІХ століття: У 3 кн. Кн. 1: Навч. посібник / За ред. М. Т. Яценка.- К.: Либідь, 1995. - 368 с.

22. Історія української літератури: ХХ століття. У 2 кн. Кн. 1: 1910 - 1930-і роки / за ред. В.Г.Дончика. -К. : Либідь, 1994. -786 с.
23. Калакура Я. С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Зб. наук. праць. -К., 1998.
24. Літопис УПА. Основна серія. -Т. 20: Показчик до “Літопису УПА”. -Кн. 1: 1-9 томи. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, С. Шпак. -Торонто, 1994. -524 с.
25. Медушевська О. М. Источниковедение: История, теория, метод. -М.,1996. -79 с.
26. Мельничук Б.І. Випробування істиною: Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення) / Богдан Мельничук. – К. : Дніпро, 1996. – 272 с.
27. Мироненко О. Антонович Володимир Боніфатійович // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Упорядник Ю. І. Римаренко [та ін.]. - Київ: Генеза, : Довіра, 1996. - 942 с. - С. 820.
28. Мицик Юрій Андрійович. Історія України: З найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. [Текст]: посібник для вступників до вищих навчальних закладів. Ч. 1 / Ю. А. Мицик, В. С. Власов ; Національний університет «Києво-Могилянська Академія». — К. : КМ Академія, 2001. — 208 с.
29. Олексюк О. В. «Шануймо свої самоцвіти!» : нарис про культурно-просвітницький рух на Херсонщині / Олег Олексюк // Слово Просвіти. - 2016. - 2-8 черв. (№22). - С. 6-7.
30. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917- 1921 років: опубліковані документи і матеріали // Архіви України. -2011. - № 5. -С. 98-112.

31. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження // Архіви України. -2011. -№ 6
32. Практичне підґрунтя вивчення української національної тематики початку ХХ ст. в радянській історичній науці // Історія української науки на межі тисячоліть. - 2007. - № 30. - С. 66-75.
33. Полонська-Василенко Н. Історія України в 2 томах. - М: Просвітництво, 2002. - Т. 2: З середини ХVІІІ століття до 1923 року. - С. 390-393.
34. Реабілітовані історією. Львівська обл. -Кн. 1. -Львів: Астролябія, 2009. -768 с.
35. Світлична В.В. Історія України: Навч. посіб./ За ред. Ю. М. Алексеєва, 3-є вид.-К.: Каравела, 2006. - 400 с.
36. Таємниці молочних бідонів: що приховують "капсули пам'яті" УПА? Ольга Швед. Україна, Львів, 2019
37. Українська історіографія 1917-1956 : пер. з англ. / О. Оглоблин ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Центр українознавства. Історичний факультет, Державний комітет архівів України. - К. : [б.в.], 2003. - 252 с.
38. «Українська хата» // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — Київ : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2 : М — Я. — С. 510.
39. Черченко Ю. Архів ОУН у Києві // Український археографічний щорічник. -2007. -Вип. 12. - С. 25-31.
40. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Нью-Йорк, 1956. — С. 321-324.
41. Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. -Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України, 1943-1959. -К., Торонто, 2001. -С. 9-4

42. Шаповал Ю. Україна ХХ ст.: Особи і події в контексті важкої історії. -К.: Генеза, 2001. -506 с.
43. Шпорлюк Г. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII - початку XIX століть //Україна: наука і культура. - К, 1991. - Вип. 25. - С. 159.
44. Юрій Лавров. «Братерство тарасівців» // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. - К. : Наук. думка, 2003. - Т. 1 : А - В. - С. 368. - 688 с.
45. Яковенко Н. Вступ до історії. -К.: “Критика”, 2007. -376 с.

Художня література:

46. О. Герцена Собрание сочинений. — Т. 1—30. — Москва, 1954—1966.
47. Чернышевский Н. Г. Сочинения. — М.: Мысль, 1986—1987.
48. Чернявський М. Твори. Т. 10 : Поміж безоднями, (1914—1928) : поезії/ Микола Чернявський. – Харків : Рух, 1931. – 206 с.